

Häving kui võimalus. Põhjasõja mõju Tartu linnaruumi arenguloole ja identiteedile

MARIANN RAMMO

MA, TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut

Põhjasõda tõi Tartu linnale tohutut ainelist kahju ja vaimseid kannatusi. Sõjas purustatud Tartut sai hakata plaanikindlalt üles ehitama alles XVIII sajandi lõpus: nii hävitavalt oli linnale ja selle elanikele mõjunud sõda, katk ning korduvad suurtulekahjud.

Kaur Alttoa on oma artiklis „Dorpat/Tartu: kindluslinnast Emajõe Ateenaks” Tartu hävimise kohta 1775. aasta tulekahjus retooriliselt küsinud, kas see ikka oli kurb sündmus.¹ Sellise veidi küünilisena näiva küsimuse võiks esitada ka Tartu linna hävimise kohta Põhjasõjas.

Siinses artiklis ei ole vaatluse all sõja otsene mõju konkreetsetele invidiididele. Pole olemas head ega õiglast sõda: sõda kätkeb alati kolledusi, purustusi ja valu. Soovimata vähimalgi määral pisendada või õigustada Tartu linna katastroofilist hävitamist Põhjasõjas, vaatlen

---

¹ Kaur Alttoa, „Dorpat/Tartu: Von der Festungstadt zum „Embach-Athen“, *Studien zum Kunstgeschichte in Estland und Lettland*, Homburger Geschpräche 1992 und 1993, Heft 14, hrsg. L. O. Larsson (Kiel: Martin-Carl-Adolf-Böckler-Stiftung 1995), 119–136, siin 121–123.

oma artiklis asja teist külge: hävingut kui võimalust ning mõjutegurit, mis andis Tartu linnaruumi ja identiteedi arengule hoopis uue suuna. Raske on öelda, milliseks oleks kujunenud Tartu, kui poleks olnud Põhjasõda. Ilmselt oleks linna praegune ilme hoopis teistsugune.

Linnaruumi mõiste

Karin Vimberg on oma seminaritöös väitnud, et ehkki üks arheoloogia metodoloogilisi aluseid on seoste loomine esemete paiknemise põhjal ruumis, pole teoreetiline ruumikäsitlus kuigi levinud.² Laiendaksin tema väidet ajalooteadusele üldiselt. Ajalooteaduses küll kasutatakse ruumi mõistet, kuid väga tihti ei mõtestata seda piisaval määral lahti ning kohati piirdub selle defineerimine vaid füüsiliste parameetritega. Inimtegevus ning ajaloosündmused toimuvad küll konkreetsetes paigas, ent ruumi ja inimeste tegevuse omavahelisi seoseid pole seni eriti vaadeldud.

Minu hinnangul ei ole päris õige käsitleda füüsilist (linna)ruumi ja inimtegevust üksteisest lahus, kuna linnaruum ilma inimtegevuseta saab olla vaid arhitektuuriline või kultuuriline mälestis.

Ruum on mitme teadusala (filosoofia, geograafia, semiootika, arheoloogia jt) keskseid mõisteid, mida on käsitletud väga mitut moodi. Mõistmaks paremini linna(ruumi) arengut, tuleks tähelepanu pöörata ka ruumi eri definitsioonidele ning sellele, kuidas ruumi on eri aegadel mõistetud.

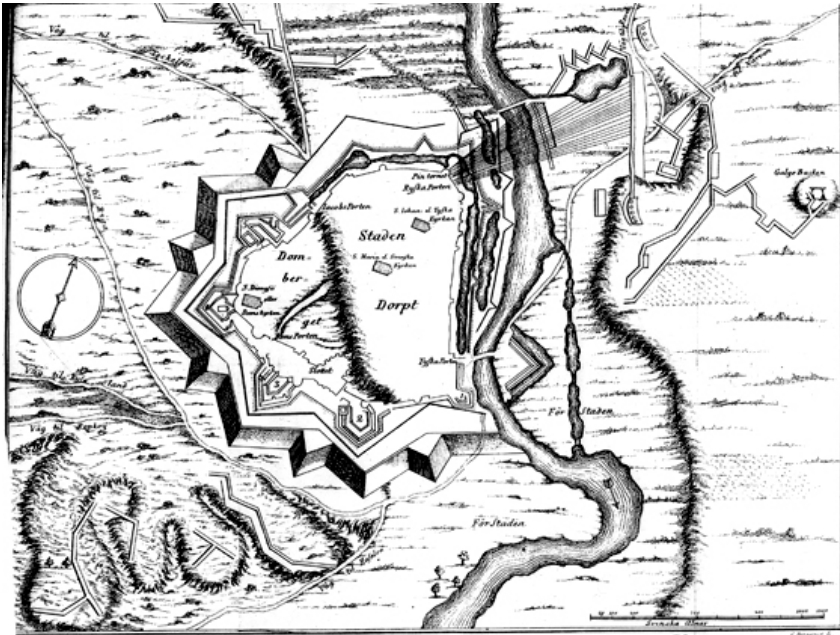
Kahekümnenda sajandi esimese pooleni polnud „ruum” kuigivõrd keeruline mõiste. Ruumi käsitleti kui midagi elutut, fikseeritud ja liikumatut, samal ajal kui aega käsitleti elulise ning voolavana. Teemadeks olid pidev areng ja arengu peatumine, kriisid ja akumulatsioonid.³

Leidus muidugi erandeid. Ehkki Eesti geograafiatraditsiooniski on läbi aegade hinnangulistele käsitlusviisidele vähem tähelepanu pööratud, lisas toonane Tartu ülikooli geograafiaprofessor Johannes Gabriel Granö (1882-1956) juba 1920. aastatel puhta geograafia uurimisobjek-

---

² Karin Vimberg, *Maastik kui ruum*, seminaritöö (Tartu Ülikool: arheoloogia õppetool, 2006), 4.

³ Jussi S. Jauhiainen, *Linnageograafia. Linnad ja linnauurimus modernismist postmodernismini* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005), 71.

*PLAN of den tappert försvarade, nu förstörde Staden DORPAT.
Efter Ryfska Belägrings (hartan af år 1104.*

Illustratsioon 1. Tartu aastal 1704. Plaanel on kujutatud Tartu linna ja selle ümbrust aastal 1704, pärast venelaste hävitustööd, ning see annab ilmeka pildi kunagisest kindluslinnast ja administratiivkeskusest (Arvid Molleri raamatust „Fata Dorpati“)

tide hulka ka inimese meeltega aistitava ümbruse. Granö käsitusviisis oli inimenegi uurimisobjekt, osa maastikust. Subjektiks jäi vaid uurija – vaatleja.⁴ Kui Granö 1923. aastal Soome naasis, jäi inim- ja linnageograafilise uurimissuuna arendamine noore Edgar Kanti (1902-1978) hooleks: Granö pidas teda oma kõige andekamaks õpilaseks.

Muu hulgas on Edgar Kant sügavuti uurinud Tartu linnakeskkonda. Edgar Kanti 1923. aastal valminud esialgne käsitus Tartu linnast võitis Tartu ülikoolis esimese auhinna. 1924. aastal ilmus trükist tema uurimus Tartu linnasüdamest ehk *city*'st. 1926. aastal valmis Kantil aga 280-leheküljeline uurimus „Tartu. Linn kui ümbrus ja organism“, mis võeti järgmisel aastal avaldatud koguteosesse „Tartu“.⁵

⁴ Hannes Palang, Egle Kaur, „Kultuurmaastik: mõiste, analüüs ja tõlgendamine“, *Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis*, 87 (Tartu, 2000), 142.

⁵ Ott Kurs, *Elusid ja eluruume* (Tartu: Ilmamaa, 2009), 93.

Siiski jäid subjektiivsetel hinnangutel põhinevad ruumikäsitlused XX sajandi esimesel poolel erandlikeks ning alles 1950. aastatest hakkas muutuma olulisemaks sügavam ruumi ja ruumiliste suhete käsitlemine. Ruumi mõistet hakati üha rohkem kasutama ka ühiskonna struktuuri ja juhtimise selgitamisel.

Sotsiaalse ruumi mõiste tarvitust on XX sajandil ilmselt kõige rohkem mõjutanud Henri Lefebvre (1901–1991), kelle järgi ruumi toodab, taastoodab ja kujundab inimtegevus. Teoses „La Production de l’Espace (Ruumi tootmine)” esitas Lefebvre ruumi sotsiaalse tootmise trialektika, mille järgi on võimalik vaadelda ühiskonna arengut. Lefebvre esitab selles teoses kolm ruumi kontseptsiooni, mis on alati omavahel seotud ja mida ei saa üksteisest lahutada.

Esimesel kohal on skeemis materiaalsed ruumilised praktikad ehk tajutavad ruumid, mis on kõige elulähedasem ruumi tasand. Konkreetsetel ruumil on tähendus ka kuvandi loomisel, kuna arusaam meist ja teistest kujuneb ruumiliste suhete kaudu.

Teisel kohal on Lefebvre’i järgi ruumi representatsioonid ehk mõteline ruum. See on intellektuaalse ruumi lahtimõtestamine, millega suunatakse konkreetse ruumi arengut.

Kolmandal kohal Lefebvre’i skeemis on elatud ruumid. Igas inimtegevuses peitub sügavam ruumilisus, kuna inimese tegevus ja mõtted on paratamatult ajalis-ruumilised. Elatud ruumi näideteks on igapäevaelu rütm, eri inimrühmade ruumikasutuse tavad, inimesed jne. Sellist elatud ruumi tajutakse ning see on seotud kogemustega.

Lefebvre’i eesmärk oli uurida ruumi ajalugu ja mõistet üldiselt, linn oli tema jaoks üksnes empiiriline nähtus.⁶

Jussi S. Jauhiainen on kirjutanud, et linnalises kontekstis on võimalik teha ruumi kolmikjaotus konkreetse, mentaalse ja sotsiaalse ruumi vahel. Konkreetne ruum on linnade füüsiline keskkond, kus leiab aset inimtegevus. Mentaalne ruum on inimese subjektiivne kujutus linnast ja selle osadest. Sotsiaalses (või ühiskondlikus) ruumis kohtuvad konkreetne ja mentaalne ruum ning sotsiaalne tegevus.⁷

Seetõttu ei saa üks linnaruum ning selle tähendused ja ruumilised piirid kunagi olla samad kõikide inimeste jaoks. Linna kui terviku identiteedi kujundavad need tähendused, mis on sarnased suurema osa lin-

---

⁶ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 73–76.

⁷ Samas, 72.

naga seotud inimeste jaoks. Selle suurema osa sees ning kõrval võivad säilida väiksemad erinevused mitme identiteedi vahel, kuid need ei jää üldpildis domineerima. Vastupidi, põhiidentiteedile toetudes või vastandudes täiendavad nad terviklikumat üldpilti linnaruumist.

Tartu kui suursugune kaubalinn

XIII–XIV sajandiks oli Tartust kujunenud piiskopkonna kiriklik ja administratiivne keskus. Nii nagu teisteski Eestimaa ja Liivimaa linnades, valitsesid ka Tartus saksalikud kaubandustavad, religioon ja kultuur. Tartu rolli hansakaubanduses muutis oluliseks tema paiknemine tähtsal kaubateel Lääne-Euroopast Venemaale — Pihkvasse ja Novgorodi. Nende keskustega toimuva kaubavahetuse vahendajatena said kohalikud kaupmehed suurt tulu.⁸

Keskaegse Tartu linna plaanis avaldus nii kaitsetarbelisi kui ka looduslikke pinnavorme arvestav asula. Sel ajal hõlmas Tartu linn Toomemäge, kus asusid piiskopilinnus ja toomkirik, ning mäe jalamil Emajõe paremkalda lammil paiknevat all-linna. Tartu oli reeglipärase üldplaaniga kaubalinn, kus tänavatevõrgu kujunemise aluseks said põhilised ristuvad kaubateed.

Turuplatsile jõudsid välja kõik linna suubuvad maanteed. Ülejäänud tänavastik mugandus neile peamistele tänavatele.⁹ Tartu keskaegsed tänavate nimed näitasid kaubanduse ja käsitöö keskset rolli linna elus (Sepa, Kraamipoodnike, Gildi jne), aga viitasid ka siin asunud uhketele kirikutele ja kloostritele (Jaani, Munga, Kloostri, Suur- ja Väike-Maarja, Jakobi).

Linna üldisele ilmele lisasid suurejoonelisust tellistest ehitatud hooned — XV sajandiks ehitati tellistest enamik Tartu linna hooneid. XIV sajandil oli linn ümbritsetud kaitsemüüri, mida omakorda täiendasid veetõkked: vallikraav ja tiigid.

Esimesed Tartu kirjeldused pärinevad linnast läbi sõitnud välismaalaste sulest ja vähestest säilinud raeprotokollidest. Neis allika-

⁸ *Tartu: ajalugu ja kultuurilugu*, koost Heivi Pullerits; toim Heivi Pullerits, Urmas Tõnisson, Allan Liim, Andres Andresen (Tartu: Tartu Linnamuuseum, Ilmamaa, 2005), 24.

⁹ Ago Lüüs, „Linnaehitamine läbi aegade“, *Eesti Loodus*, 7, 1971, 427 (427-430).

tes kirjeldatakse Tartut kui ilusat väikest linna kivist hoonetega, mille hulgas on palju kirikuid ja suuri kloostreid. Tartus käinud reisijad võrdlesid kaunist linna küll Firenze, küll Toruniga.¹⁰

Keskaegse Tartu kuvand — uhked kivist majad ja kirikud — jättis mulje rikkast linnast, linnast, mis suudab osta ja müüa. Poliitiliselt pingutas linn eeskätt selle nimel, et hoida ja kaitsta oma autonoomseid õigusi. Anneli Mihkelevi arvates pürgis Tartu tüüpilise keskaegse linnana nii arhitektuuriliselt kui ka vaimselt kõrgustesse ning veel XVII sajandil kandis linna semantiline väli endas ideed Tartust kui suurlinnast.¹¹ Ilmselgelt soovis enamik Tartu rikkamast ja mõjukamast elanikkonnast, et nende kodulinna nähtaks ka edaspidi suurlinnana, sest selline kuvand tõi linnaelanikele kasu. Tege-likkus ei olnud paraku nii roosiline.

Tartu sai Liivi sõjas (1558–1583) kõvasti kannatada ning linn kaotas suurel määral oma esindusliku ilme. Daniel Printz kirjutas 1576. aastal, et Tartus leidub hulk suurepäraseid ehitisi, ent nii avalikud kui ka erahooned on kokku varisemas.¹² Tühje krunte leidis linnas nii palju, et igaüks, kes soovis Tartus maja ehitada, sai krundi tasuta, kuid ainult tingimusel, et ta ehitab maja, kus ta peab elama, ehteks linnale.¹³

Tartu tähtsus kaubalinnana hakkas pärast Liivi sõda vähenema, sest osa kaubandussidemeid läks kaduma. Juba XVI sajandi algul oli hakanud Pärnu–Tartu–Pihkva kaubateega, kus keskset rolli etendas Emajõe veetee, konkureerima Pihkvast Riiga viiv maismaatee. Seda teed mööda liikusid kaubad Pihkva ja Riia vahel varasema Tartu asemel Vastseliina kaudu.

Tartu suurimaks püüdeks oli taastada endine seisund kaubalinnana, kuid hoolimata linnavõimude pingutustest ei õnnestunud Tartul väliskaubanduses endisi positsioone taastada.

Nii Poola kui ka Rootsi kuningad määrasid Tartu oma korraldus-tega Vene kaubanduse laokohaks, kuid ainult käsu korras ei saanud Vene kaupu endisesse hansalinna tagasi tuua. Juriidiline arsenal oli

---

¹⁰ Niina Raid, „Tartu linn *Academia Gustaviana* ajal“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, X (Tartu, 1981), 34.

¹¹ Anneli Mihkelev, „Tallinna ja Tartu tekst Eesti luules“, *Koht ja paik II* (Tallinn: Kunstiakadeemia toimetised, 2002), 460–461.

¹² Raimo Pullat, *Tartu ajalugu* (Tallinn: Eesti Raamat, 1980), 95.

¹³ Samas, 30.

Tartu poolel, kaubanduskonjunktuur aga soosis otseteed Vastseliina kaudu. Varauusaegsed kaubalis-rahalised suhted ei lasknud ennast suruda linna vanade privileegide õiguslikesse raamidesse.¹⁴

Tartu kaubanduse allakäigule aitas kaasa ka Narva õitselepuhkemine Vene transiitkaubanduse keskusena. Ida ja Läänt ühendav Vene transiitkaubandus kippus Tartust kahelt poolt mööda minema.¹⁵

Suutmata taastada linna endisi positsioone väliskaubanduses, tuli Tartu kaupmeestel leppida kohapealse poekaubandusega ning aastalaatadega; neist vaid kahel tohtisid osaleda ka kaupmehed teistest piirkondadest.

Sõjapurustustest ja linna kaubandusliku ning poliitilise tähtsuse vähenemisest hoolimata kirjeldas *Academia Gustaviana* üliõpilane Johann Risingh Tartut 1637. aastal kui uhket ja rikast linna. Muu hulgas on ta maininud, et „Tartu linna kaju on peaaegu ring ja on vaadeldav inimese südame laadsena, ja ka selle tõttu on ta ülistamist väärt”.¹⁶ Endistviisi käsitles ta Tartut suurlinnana, võrreldes tema ajaloolist saatust Rooma, Trooja, Jeruusalemma, Samaaria ja Kartaagoga, soovides näidata, kuidas sõjad muudavad suured linnad tühermaaks.¹⁷ Suursugune piirkonna keskuslinn püsis inimeste meeltes veel kaua pärast tegeliku keskuslinna purustamist.

Tartu kui kindluslinn

Hoolimata Liivi sõja laastavast toimest jäi Tartu Põhjasõja eel suhteliselt hästi kaitstud kindluslinnaks ning kujunes Rootsi võimu all Ida-Liivimaa üheks tähtsaimaks kaitsepunktiks.

Asendilt peeti Tartut igati soodsaks. Pealegi asus ta kaasaegsete hinnangul Liivimaa kõige viljakamas osas „40 miili kaugusel Riiast ja 30 miili kaugusel Narvast, Tallinnast ning Pärnust”. Linna suur pluss oli asjaolu, et siitkaudu viis „veetee Pihkvasse, Narva ja Pär-

¹⁴ „Linn ja Linlased“, *Ajalooarhiivi varasalvest. Dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.–20. sajandi algul)* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011), 382.

¹⁵ *Tartu: ajalugu ja kultuurilugu*, 39.

¹⁶ Johannes Claudii Risingh, *Kõne Tartu linnast: 1637*, tõlk. Marju Lepajõe (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996), 25.

¹⁷ Jüri Kivimäe, „Johann Risingh ja tema kiidukõne Tartu linnale anno 1637“, Risingh, *Kõne Tartu linnast: 1637*, 42.

nusse”. Et kindlus asus Vene piirile sedavõrd lähedal, oli ta kaitse seisukohalt äärmiselt oluline, takistades vaenlasel ühekorraga terve maad üle ujutamast ja „ilma igasuguse respektita Riia alla jooksmast”. Positiivse asjaoluna tõsteti 1664. a koostatud raportis esile veel Tartu kui kaubanduskeskuse tähendust ümbruskonnale ning apteegi ja habemeajaja olemasolu, mis pidi jätma mulje, et tegemist on igati tsiviliseeritud paigaga.¹⁸

XVII sajandi esimesel poolel rajanes Tartu kaitsevõime endiselt keskaegsetel kivikindlustustel.¹⁹ Kaitsetornidega müürid olid küll veel tugevad, kuid kaitseehitistena ammu vananenud. Rootsi-aegsed Tartu linna uuendamise kavad tulenesidki eelkõige vajadusest moderniseerida linnakindlustusi. Kindlustuste uuendamiseks tehti hulk suurejoonelisi plaane. Näiteks nägi G. von Schwengelli 1636. aastal koostatud plaan ette uue vallivööliigu rajamist vana linnamüüri lääne- ja lõunapoolsest osast eemale. XVII sajandi lõpukümnenditel aga plaaniti Toomemäele rajada ruudustikplaanis kindluskinnak.²⁰ Enamik uuenduskavadest jäi siiski realiseerimata. Vana linnamüür ümbritseti vaid muldkindlustustega.

Tartus paiknev garnison oli XVII sajandi teisel poolel üks suuremaid linnagarnisone Liivimaal. 1666. aastal, samuti 1676. aasta septembrist kuni 1677. aasta lõpuni ja 1678. ning 1679. aasta enamikul kuudel oli linnas üle tuhande mehe. 1680. aastatel oli Tartus keskmiselt 703 ning 1690. aastatel keskmiselt 556 sõdurit.²¹ Arvestades seda, et suur osa sõduritest oli siin ka perekonna loonud, võib oletada, et XVII sajandi teisel poolel küündis sõjaväelaste leibkondadesse kuuluvate inimeste arv kindlalt rae- ja gildiliikmete omani, teatud ajajärkudel oli aga sellest tublisti suurem.²² Linnale, mille elanike koguarv oli XVII sajandi lõpul üldse vaid 3000–3500 inimest,²³ loob

¹⁸ Margus Laidre, *Üks hä tru ja õige sullane. Elust Rootsi sõjaväes Eesti- ja Liivimaal 1654–1700* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999) 83.

¹⁹ Kaur Altkoa, „Ehitusajalooline pilk Tartu Toomemäele“, *Eesti Loodus*, 11, 1980, 703.

²⁰ Lilian Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil: doktoritöö* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010), 46.

²¹ Margus Laidre, *Schwedische Garnisonen in Est- und Livland 1654–1699* (Tallinn, 1990), 38–192, tabelid 3–43.

²² Veiko Berendsen, Enn Küng, Margus Maiste, „Tartu rahvastik 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul“, *Tuna*, 1, 2010, 44.

²³ Samas.

selline hulk sõjaväega seotud inimesi kahtlemata kindluslinna kuvandi.

Hoolimata kahe inimrühma, sõdurite ja linnakodanike sotsiaalsest erinevusest ei tekkinud Tartus suurt vastandumist garnisoni sõdurite ning tsiviilelanike vahel. Ühelt poolt ei olnud sõjaväelaste majutamine ning ülalpidamine linnaelanikele kuigi meeldiv kohustus, samuti võis sõdurite ja linnakodanike vahel nii mõnigi kord tekkida konflikte. Teisest küljest toetas sõdurite kohalolek linlaste soovkujutlust hästi kindlustatud suurlinnast.

Kõige tähtsamad tegemised, mis sisustasid sõdurite argipäeva, olid vahiteenistus, mitmesugused kroonu tööd ja sõjaväelised harjutused. Tihtipeale kippus kujunema nii, et sõjaväeharjutused jäid muu kõrval tagaplaanile.²⁴ Seega olid sõjaväelased linnatänavail XVII sajandi teise poole Eesti- ja Liivimaal igapäevane, harjumuspärane nähtus, mis oma kindla rutiiniga (vahtkonnavahtetus, väljaõpe, ülevaatused) sisendas inimestele kindlust ja turvatunnet, ehkki enamasti teadvustamata kujul.²⁵

Samuti tuli garnisoni linnas paiknemine selle kodanikele ja lähemale ümbruskonnale kindlasti kasuks. Suurenesid töövõimalused, kasvas nõudlus toiduainete, mitmesuguse ehitusmaterjalide, tarbeesemete jms järele.²⁶ Kui jätta kõrvale võimalikud konfliktsituatsioonid, siis nn normaaloludes vajasisid armee ja tsiviilelanikkond üksteist.²⁷

Tartu kui ülikoolilinn

1632. aastal rajati Tartusse ülikool, mis andis omakorda linnaruumile uue mõõtme – üliõpilased ning õppejõud tõid Tartusse kaasa vaimsema atmosfääri ning oma arusaama vastsest ülikoolilinnast. XVII sajandi humanismile omaselt armastasid nad Tartut kui arkaadialikku paika, idüllilist kultuurilinna, kus haridust omandada ja noorust nautida. Nii ülistab J. Risinghu sõber Ericus Litorius oma pühendusluuletuses Tartut kui „kuulsate nümfide armsat Tartut”.²⁸

²⁴ Laidre, *Üks hä tru ja õige sullane*, 419.

²⁵ Samas, 437.

²⁶ Samas, 441.

²⁷ Samas, 437.

²⁸ Risingh, *Kõne Tartu linnast: 1637*, 38.

Illustratsioon 2. Kaart Tartust 1799/1802, pealkiri puudub. Dateeritud 29. septembriga 1803, käekiri viitab J. W. Krausele. Plaanil on kujutatud Tartu kesklinna, Toomemäge ja Ülejõe piirkonda vahetult enne ülikooli taasavamist, st sellisena, nagu need kujunesid 1775. aasta suurele tulekahjule järgnenud ülesehitamisaastatel. Plaan on koostatud ilmselt seoses sooviga fikseerida tulevaste ülikoolirajatiste asukoht (EAA, 402-10-112)

Kõrvuti kaubandus- ja kindluslinna kuvandiga hakkas Tartu aegamööda omandama hariduslinna mainet.

Eriarusaamad elukorraldusest tekitasid aga üliõpilaste ja teiste elanikerühmade vahel mõningaid konflikte. Tartu linnakodanikud olid küll valmis teenima ülikooli mõjul linna saabunud võraste pealt, kuid nad ei aktsepteerinud ülikoolis levinud vabamat mõtte-laadi ja sellest tulenevaid ülikooli vajadusi. Linnakodanikke häirisid tõsiselt tudengite vabad kombed ja üleolev suhtumine teistesse linna asukatesse. Korrarikumistele ja lubamatutele tudenginaljadele viitavad mitmesugused erikeelud. Näiteks keelati öised rahutused ja „kükloplik möirgamine”, samuti kampadesse kogunemine, kui sellega kaasnes majade piiramine ning võraste akende ja majauste

mahakiskumine. Samuti häiris Tartu linnaelanikke paljudes ülikoolides levinud vana tudengikomme õhtuti tänaval musitseerida.²⁹

Ülikooli iseseisvus — oma jurisdiktsioon — ning linnaisadele arusaamatuks jäänud soovid kutsusid sageli esile linna rae vastuseisu. Nii ei antud akadeemiale Meltsiveskit, millest taheti teha paberiveski, ega oldud nõus andma vahetuse korras linna vaestemaal asuvat krunti, mida vajati botaanikaaiaks.³⁰ Arvata võib, et siinkohal oli tegemist eelkõige mõistmatusega ülikooli vajaduste suhtes ja rae sooviga domineerida ülikooli üle.

Lausa vaenulikuks kujunesid suhted üliõpilaste ja garnisoni vahel. Vaenu õhutas kindlasti seegi, et kui üliõpilased korda rikkusid, oli sõdurite kohustus nad peavahti viia. Sõdurid tegid peavahti sattunud tudengi viimisest rektori juurde lausa etenduse. Arreteeritult saatsid täies relvastuses sõdurid põlevate tõrvikutega isegi siis, kui sündmus leidis aset päise päeva ajal. Eriti armastati sellist tõrvikurongkäiku korraldada öösel, nii et sellega kaasnes rektori ülesäratamine ja talle süüdlase üleandmine. Mõnikord on vahisõdurid üliõpilasi jälitades tunginud ka nende korteritesse ja neid sealt peavahti viinud.³¹

Tülisid sõduritega võis puhkeda aga isegi kirikus. Tartu Jaani kirikus tekkis üliõpilastel sõduritega jagelus üliõpilastele määratud koori pärast, kus istumine oli üliõpilaste privileeg. Üliõpilaste pinke kooril püüdsid endale võtta kohaliku garnisoni sõdurid, kes korduvalt sinna tungisid. Kui üliõpilased panid kooriruumile oma kulul luku, lasksid sõdurid valmistada valevõtme. 1695. aasta aprillis puhkes seetõttu üliõpilaste ja sõdurite vahel taas konflikt, mille käigus löi üliõpilane Kaspar von Platen üht neist kepiga pähe. Et vahejuhtum oli toimunud kirikus jumalateenistuse ajal, ootas üliõpilast Rootsi seaduste järgi surmanuhtlus. Tänu ülikooli väga aktiivsele sekkumisele ja asjaolule, et süüdlasteks peeti sõdureid, pääses üliõpilane seekord 100 hõbetaalri suuruse trahviga.³²

²⁹ *Universitas Tartuensis 1632–2007*, toim Toomas Hiio ja Helmut Piirimäe (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007), 86.

³⁰ Niina Raid, „Tartu linn *Academia Gustaviana* ajal“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, X (Tartu: Tartu ülikool, 1981), 33.

³¹ *Tartu ülikooli ajalugu. I kd (1632–1798)*, koost H. Piirimäe (Tallinn: Valgus, 1982), 163.

³² *Universitas Tartuensis 1632–2007*, 85–86.

On omaette küsimus, kas sellistele väga väljendusrikastele, kuid kohati lapsikutele konfliktidele ajendas üliõpilasi ning sõdureid vastastikune sallimatus või etendas ekstsesside puhul oma osa ka Tartu garnisoni suhteline noorus (Margus Laidre andmeil oli Tartu garnisoni sõdurite keskmine vanus XVII sajandi lõpul vaid umbes 30 aastat³³), mis tõukas neid sellisel moel üliõpilaste tempudega kaasa minema.

Kuigi osalt olid üliõpilased ise süüdi hilisõhtutel Tartu tänavail tekkivates tülides ja kokkupõrgetes, valmistas tudengite halb kohtlemine ülikooli professoritele tõsist muret. 14. jaanuaril 1693 kantslerile saadetud kirjas kurdeti mõnevõrra liialdatult, et halva kohtlemise tõttu tahavad paljud tudengid ära sõita, teised aga ei julge siia õppima tulla.³⁴

Sõjakeerisesse sattununa ei suutnud Tartu linn hariduslinnana kaua eksisteerida. Ülikooli tegevust mõjutas oluliselt üldpoliitiline olukord Liivimaal. Juba 1656. aastal katkes ülikooli töö Tartus Vene–Rootsi sõja tõttu ning professorid ja üliõpilased põgenesid enne Vene vägede kohalejõudmist Tallinna. Ülikooli avamine Tallinnas jäi siiski ära, sest sealsed linnaisad ilmutasid sellele kindlat vastuseisu. Tallinna bürgermeistrid, raehärrad, gildide oldermannid ja tsunftivanemad leidsid, et ülikooli privileegides fikseeritud õigused, eriti oma jurisdiktsioon, on vastuolus linna privileegidega.³⁵ 1690. aastal uuesti Tartus avatud ülikool viidi juba üheksa aasta pärast Pärnusse, kus ülikool suleti 1710. aastal, kuna linn alistus Vene vägedele.

Tartu linn XVIII sajandi esimesel poolel

Mida ei suutnud eelnevad sõjad, seda tegi Põhjasõda. 1704. aastal laastasid ja hävitasid Vene väed linna täielikult ning 1708 küüditati suur osa Tartu elanikkonnast Venemaale.³⁶ Sellega hävitati üks linna põhiidentiteete — vaba kaubalinn Tartu. Väga vähesed küüditatud jõudsid tagasi kodulinna.

---

³³ Laidre, *Üks hä tru ja õige sullane*, 511, tabel 40.

³⁴ Samas.

³⁵ *Tartu: ajalugu ja kultuurilugu*, 251.

³⁶ Mati Laur, *Eesti ajalugu varasel uusajal 1550–1800* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999), 54–56.

Põhjasõja tõttu minetas Tartu peaaegu kõik linna senist kuvandit kujundanud tegurid. Säilis üksnes geofüüsiline ruum ehk linn kui kultuuriline mälestis. Häving oli nii põhjalik, et Põhjasõja järel ei kujunenud Tartul terve XVIII sajandi jooksul kandvat uut identiteeti ning Tartus käinud inimesed nägid kunagise õitsval järjel linna asemel hoopis täielikult purustatud asulat.³⁷

Endine omavalitsuslik kord taastati Tartus küll juba 1719. aastal ning raad ja allesjäänud linnakodanikud asusid tsaarilt taotlema varasemate privileegide kinnitamist. Omavahel tülitsedes ei suutnud nad aga kokku leppida saatkonna pealinna lähetamise asjus, mistõttu linna privileegid jäid esialgu kinnitamata. Linna traditsioonilised õigused kinnitas keisrinna Anna alles 1731. aastal.³⁸

Linna sissetulekuallikad jäid samaks nagu Rootsi ajal, põhitulu andsid linnamõisad Saduküla ja Sootaga. Peale mõisate rendi sai linn veel tulu lubjapõletamisest, kinnisvara maksult, turuäärsete poodide rendist, kodanikurahadest jm väiksematest sissetulekutest.

Ometi vaevles Tartu pidevalt võlgade käes, näiteks oli 1705. aastal linna võlakoorem üle 5000 riigitaalri.³⁹ Agraarsus avaldus ilmekalt tartlaste igapäevases tööjaotuses: märkimisväärne osa linlastest tegeles karja- ja seapidamise, kalastamise või aiandusega.⁴⁰

Mõistagi mõjutasid purustatud linna taastamist mitmesugused tegurid, nagu sõjajärgne katkuepideemia, kuid nende kõrval ka toonased Vene riigis kehtinud ehituseeskirjad ja tuleohutusnõuded, mis suunasid linnaehituslikku arengut ning mõjutasid linnade välisilmet. Oma osa mängis ka 1704. aastal kehtestatud kivimajade ehitamise keeld, mis tingituna paljudest tulekahjudest tühistati alles 1749. aastal.⁴¹

Sajandi algul ehitatud madalad puumajad olid varasemate enamjaolt tellistest ehitatud kõrgustesse püüdlevate ehitiste ilmekas vas-

³⁷ Marge Rennit, „Tartu kirjeldused 18. sajandi reisikirjanduses“, *Modus vivendi*, 3: [Raimo Pullati 75. sünnipäevale pühendatud rahvusvahelise konverentsi „Modus vivendi III: linnapilt 17.–19. sajandil“ ettekannete tekstid : 4.–5. oktoober, 2010, Tallinn] (Tallinn: Estopol, 2010), 299–316.

³⁸ Pullat, *Tartu ajalugu*, 107.

³⁹ Samas, 111.

⁴⁰ Samas, 110–111.

⁴¹ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 60.

tand. Ilmselt on just sellest ajajärgust saanud alguse kujutus Tartust kui madalast ning tasapinnalisest linnast.⁴²

Tartu linnaruumi areng XVIII sajandi teisel poolel

Olude sunnil oli Tartust saanud müüridega kindlustamata avatud planeeringuga linn, mis hakkas suurel määral kujundama Tartu linnaruumi edasist arenguteed.

Sajandi teisest poolest taaselavnes jõuliselt Tartu rahvastiku juurdekasv. Kui Rootsi aja lõpul elas Tartus umbes 2000 elanikku, siis XVIII sajandi lõpul oli nende arv peaaegu 3600 ning 1802. aastal ligi 3800.⁴³

Kuni XVIII sajandi teise pooleni oli Tartu linn püsinud enam-vähem Põhjasõja-eelsetes piirides, mis langesid põhijoontes kokku Tartu keskaegse sarasepiiriga. XVIII sajandi lõpust hakkasid vanad linnapiirid elanikele juba kitsaks jääma.

Tartu hakkas laienema teda ümbritsevatele aladele. Linnaga ei liidetud päris inimtühja territooriumi. Enamikul liidetavatest aladest oli juba välja kujunenud tihe linnaline asustus. Linna piiride laiendamist põhjendatigi vajadusega anda linna administratiivsesse alluvusse krundid ja majad, mis asuvad küll mõisate maadel, kuid on olemuselt linna jätk. Sealsetel omanikel, kelle tuluallikad olid valdavalt linnas, ei olnud aga linna ees mingeid kohustusi.

Rahvastiku juurdekasvuga ning sellest tingitud laienemisevajadusega seisis XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul silmitsi teisedki Liivimaa linnad, millest enamik oli erinevalt Tartust sel ajal veel vanade kindlustustega piiratud, näiteks Riia, kus keskaegne linnamüür veel püsis. Riia kohta märkis reisimees Nathanael Wraxall 1774. aastal: „Riia on ülimalt ebameeldiv koht; ta on inimestele liiga kitsas, kuid ta on kaitseehitistega piiratud ja seetõttu pole võimalik selles osas ka muutusi või parandusi ette võtta.”⁴⁴

---

⁴² Anneli Mihkelev on kirjutanud, et kui Põhjasõja eel pürgis Tartu nii vaimselt kui ka arhitektuuriliselt kõrgustesse, siis kujutus temast kui tasapinnalisest linnast on tekkinud hoopis hilisemal ajal. Vt: Anneli Mihkelev, „Tallinna ja Tartu tekst Eesti luules“, *Koht ja paik II*, 460. Siinse artikli autori arvates võivad sellise kujutluse juured peituda just XVIII sajandi alguses.

⁴³ *Tartu: ajalugu ja kultuurilugu*, 118.

⁴⁴ Nathanael Wraxall, *Bemerkungen auf einer Reise durch das nördliche Europa, besonders zu Copenhagen, Stockholm und Petersburg* (Leipzig, 1775), 194.

Võrreldes müüridega ümbritsetud linnaga oli avatud linnal lihtsam oma piire laiendada ning elanikkonna vajadustele kohandada.

Kuna elanikkond suurenes ja kivimajade ehitamise keeld tühistati, hoogustus Tartus uuesti ehitustegevus. Kivihooneid hakati Tartus taas ehitama XVIII sajandi kolmandal veerandil, kui arhitektuuris hakkas tooni andma klassitsistlik stiil. Klassitsistliku linnaehituse üheks peamiseks märksõnaks kujunes ansamblilisus: linn pidi moodustama ühtse, kooskõlastatud terviku. Sellist tervikut on raske saavutada linnas, kus on säilinud ehitised eri ajajärkudest. Sõjas ja tulekahjudes hävinud Tartus aga ei etendanud see asjaolu kuigi suurt rolli.

Pärast 1775. aasta suurt tulekahju, milles hävis peaaegu 2/3 Tartu linnast, kehtestati 1776. aastal Tartus uus ehitusmäärus, millega eristati piirkonnad, kuhu võis rajada ainult kivimaju või vähemalt kahekorruselisi ehitisi. Kesklinn oli üks selline piirkond, kuhu tohtis rajada vaid kivimaju, kuid teisteski linna piirkondades ei tohtinud ühelgi uuel majal puududa kivivundament, -korsten ega -katus.

Linnapea Kleini korraldusel nummerdati ning taasmöödistati 1786. aastal kõik majad ja krundid.⁴⁵

Uuel möödistamisel piiristati majakrundid varasemast korrektsemalt ning endiste ajutiste krundinumbrite asemel loodi uus süsteem: krundinumbrid algasid nüüd kõigis kolmes linnajaos number ühest. Needsamad tollal pandud numbrid kehtisid kuni 1941. aastani, mil kogu maa riigistati ja krundinumbrite asemel hakati tähistusena kasutama tänavate majanumbreid.⁴⁶

Linna ülesehitamisel kaotati mitu vähem tähtsat tänavat, ülejäänud tänavaid aga laiendati ning pikendati jõe suunas endiste kindlustuste arvel. Koolujõgi täideti ehitusprahiga ning Holm lakkas olemast saar, mis muutis täielikult Emajõe vasakpoolset kaldatsooni. Tartus kerkis keskaegsele tänavatevõrgule sisuliselt uus, arhitektuuriliselt ühtlasem linn.

Kõigist neist püüdlustest hoolimata ei suutnud Tartu taasluua suurlinna kuvandit, vaid jäi sõjast taastuva provintsilinna staatusesse. Tartu ei realiseerunud enam kunagi ka kindluslinnana, kuigi valit-

⁴⁵ Lea Teedema, „Agul arhitekti töölaual. Supilinna välisilme kujunemine 19. sajandil“, *Modus vivendi*, 3, 396.

⁴⁶ Niina Raid, „Tartu Ülejõe-eeslinna tänavate areng“, *Kleio. Ajaloo Ajakiri*, 1, 1996, 28.

sus tegi lühikest aega selle heaks pingutusi. Pärast Tartu hävitamist Põhjasõjas oli Tartu linn olnud pool sajandit „demilitariseeritud”.⁴⁷ XVIII sajandi teisel poolel kerkis küll uuesti esile plaan taastada Tartu militaarlinnana, mistõttu 1763. aastal algasid siin taas suurejoonelised kindlustustööd kindral Alexander Guillemotte de Villebois’ juhatusel. Kuigi linnamüüre ei taastatud, plaaniti peale Rootsi-aegsete bastionide ülesehitamise ulatuslikku kindlustuste tsooni ka linna nõrgemale küljele, teisele poole jõge. Garnisoni jaoks kavandati Toomemäele neli kasarmut, lisaks püssirohukeldrid ja arsenalihooned. Linna kavatseti rajada ka suur sõjakool. Kindlustuste võõnd pidi hõlmama Toomemäe ja ulatuma praeguse Puiestee tänavani Ülejõel.

Nende kindlustuskavade realiseerumisel oleks Tartust saanud üks Baltikumi suurimaid militaarlinnu.⁴⁸ Tartu oleks olnud taas suurlinn, kuid paratamatult oleks siis linnast kujunenud tsiviilelanikele suletum piirkond. Ent kavandatust jõuti valmis ehitada vähe, sest pärast 1775. a tulekahju kustutati Tartu peagi kindluslinnade nimekirjast.⁴⁹

Ülikooli taastamine ja uue identiteedi kujunemine Tartus

Nagu öeldud, valitses pärast Põhjasõda Tartus sügav identiteedikriis. Tartu ei olnud enam hästi kaitstud uhke kaubalinn ega ka ülikoolilinn.

Kui Pärnu 1710. aastal Vene vägede kätte langes, oli Peeter I lubanud Liivimaa rüütelkonnale taastada ülikooli. Selle taasavamine piirduski üksnes kapitulatsioonides antud lubadustega. Kuigi järgnevatel aastakümnetel tõstatasid ülikooli taastamise küsimuse nii rüütelkonnad kui ka Pärnu ja Tartu linn, jäi ülikooli taasasutamine majanduslike raskuste taha pidama.⁵⁰

Tartu jaoks oli linnale uue kuvandi loomine või vana kaubalinna kuvandi taasloomine elutähtis, et suurendada sissetulekuallikaid. Muude võimaluste puudusel kõlbas selleks ka ülikool. Probleemi tähtsust iseloomustab tulevase ülikooli asukoha pärast tehtud lobi töö, kus ei põlatud ära ühtegi poliitika arsenalit kuuluvat võtet.

---

⁴⁷ Kaur Alttoa, „Ehitusajalooline pilk Tartu Toomemäele“, *Eesti Loodus*, 11, 1980, 705.

⁴⁸ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 68.

⁴⁹ Samas.

⁵⁰ *Tartu ülikooli ajalugu. I kd (1632–1798)*, 151–152.

Juba 1725. aastal tegi Tartu linn Vene riigi valitsusele esildise ülikooli taasavamise kohta Tartus, põhjendades taotlust linna majandusraskustega. Liivimaa kindralkuberner vürst Anikita Repnin andis sellele eitava vastuse, väites, et ega Rootsi valitsus viinud ilma põhjuseeta ülikooli Tartust Pärnusse.⁵¹

Kuid linn ei andnud alla. 1760. aastatel võtsid Tartu ja Pärnu ülikooli taasavamise probleemi taas päevakorda. 1767. aastal kokku kutsutud Venemaa seadustiku komisjonile esitatud Tartu linna saadiku juhendkirjas rõhutati, et ülikool rajati algul just Tartusse, ning pidi üksnes häda sunnil Pärnusse ümber paiknema.⁵²

„Tartu on Pärnust võrratult vastuvõetavam,“ üritati võime veenda, „Tartu on piirilinn, kuhu vene tudengitel on lähedal reisida ja toidust tuua lasta. Kuna pärast viimast suurt tulekahju ehitatakse Tartut kroonutoetuse abil üles, saaks seda ehitustegevust väga mugavalt ka ülikooli tarvis korraldada.“⁵³ Tartu kesksele asukohale viidates peeti vajalikuks Tartusse (tagasi) tuua ka Liivimaa õuekohus ja ülemkonsistoorium (needki olid Rootsi ajal olnud Tartus – *toim*). Kui see Tartu linna esitatud plaan realiseerunuks, oleks Tartust saanud taas keskuslinn, mitte ainult ümbritsevale piirkonnale, vaid kogu Vene impeeriumile. Ülikooli, õuekohtu ning ülemkonsistooriumi tõttu linna saabuvad inimesed oleks Tartu taas suurlinnaks muutnud, kompenseerides mandunud kaubandusest saamata jäänud tulud.

Korduvad ebaõnnestunud katsed ülikooli taaselustada said positiivse lahendi alles XVIII sajandi lõpul ja sugugi mitte seetõttu, et Vene võimudele oleks muret valmistanud majanduslik olukord Tartus või linna olematu kuvand. Uus situatsioon Vene hariduspoliitikas oli tekkinud 1789. aastal alanud Prantsuse revolutsiooniga. Tartu ülikooli taasasutamise üheks põhjuseks peetakse keiser Paul I kartust Prantsuse revolutsiooni ideede võimaliku sisseimbumise ees Euroopas õppivate tudengite kaudu. 20. aprillil 1798. aastal keelati keisri ukaasiga Vene impeeriumi alamatel välismaal õppimine üldse ära.

⁵¹ *Universitas Tartuensis 1632–2007*, 103–104.

⁵² Samas, 225.

⁵³ Mati Laur, *Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783)* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000), 225.

Ülikooli taastamist Tartus mõjutas ka see, et Paul I ei soovinud Venemaa ainsas ülikoolis, Moskva ülikoolis, või Peterburi Teaduste Akadeemias näha suurt hulka Euroopast tagasi tulnud ja Prantsuse revolutsiooni ideedest mõjutatud üliõpilasi.⁵⁴

Nii sai Tartu 1802. aastal taas ülikoolilinnaks. Taasavamisele järgnevatel aastatel jooksis ülikoolist kiiresti peamine näo andja Tartule ning see muutus — nagu linn ju lootnud oligi — põhiliseks sissetulekuallikaks linnale. Vastuolud ülikooli ja linna vahel ei kadunud ka nüüd, ent see ei takistanud Tartut arenemast peamiselt ülikooliga seotud inimeste teenindamisega elatist teenivaks linnaks.

Valgustuslike ideede mõjuväljas rajatud ülikool ühendas linnas klassitsistliku arhitektuuri valgustuslike haridusideaalidega, kujundades niiviisi linna olemuse ning muutes väikese provintsilinna ülikoolilinnaks. Tartu ülikoolist sai euroopaliku kultuuri vahendaja Vene impeeriumile. Üliõpilased ja õppejõud Idast ja Läänest muutisid Tartu taaskord rahvusvaheliseks, põimunud kultuuridega maailmalinnaks.

Kokkuvõte

Lõpetuseks tuleb nentida, et Põhjasõja mõju Tartu linnaruumile ei saa hinnata üheselt positiivseks ega negatiivseks.

Põhjasõja eel oli Tartust kujunenud mitmepalgeline, eri identiteete kandev linn. Kui ajalooühtlused oleksid kulgenud teisiti, ei oleks meil praegu ehk ülikoolilinn Tartut, vaid hoopis teiseilmeline, teiste väärtustega Tartu, näiteks nagu kaubalinnad Lübeck või Hamburg.

Hävinguta Põhjasõjas oleks Tartusse jäänud tugevam ning ise-taadlikum kodanikkond, kes poleks ehk majandusliku olukorra paranedes tajunud ülikooli suurt väärtust oma linnale. Kui linnaruumis oleks suurenenud militaarne pool, näiteks avatud sõjakool, poleks teistsuguseid väärtusi kandev ülikool ilmselt samuti pääsenud linna- ja riigipildis domineerima.

Põhjasõja järel lootis Tartu linn ülikooli abil taastada oma identiteeti hästi kindlustatud halduskeskusena. Ent ülikoolil oli Tartule

---

⁵⁴ *Universitas Tartuensis 1632–2007*, 109.

pakkuda teistsugune arengutee. Taasavatud ülikooli mõttelise ruumi juured olid Prantsuse valgustusfilosoofiast alguse saanud vabaduse, võrdsuse, mõistuse ja humanismi ideedes, millega suudeti siduda konkreetne Tartu muutunud ruum: klassitsistlik arhitektuur ning Toomemäe ümberkujundamine pargiks tegid Tartust Euroopa ühe esimese aedlinna.

Ülikooli tõttu Tartusse saabunud professorite ja üliõpilaste kaudu, kelle igapäevavajadused andsid teenistust suurele osale linnaelanikest, jõudis ülikool kiiresti tartlaste isiklikku (elatud) ruumi.

Ühtsus loob terviku. Kas oleks Tartu ära teeninud talle nii palju kuulsust toonud hüüdnime Emajõe Ateena, kui tuhest tõusnud linnas poleks kujunenud tervikut konkreetse, mõttelise ja elatud ruumi vahel?

Põhjasõjale järgnenud perioodil liikus Tartu keskajast uusaega. Uus aeg tähendas Tartule eelkõige avatust selle sõna kõikides tähendustes: avatust uutele piiridele, identiteedile, inimestele. Müüridega piiratud ning oma õigusi kiivalt kaitsvasse mentaliteeti kapseldunud linn muutus samm-sammult ka väljapoole suunatud mõttelaadi soovivaks linnaks. Häving Põhjasõjas ajendas kvalitatiivselt uue identiteedi tekke — Tartu kui avatud, rahvusvaheline ülikoolilinn.

Destruction as an opportunity. How the Great Northern War affected the Tartu urban environment development and identity

MA MARIANN RAMMO

Institute of History and Archaeology of the University of Tartu

The use of the term “social space” was probably most profoundly affected in the 20th century by Henri Lefebvre (1901–1991), according to whom this space is produced, reproduced and shaped by human activities. Based on this aspect, the author reviews the formation of the Tartu urban environment from the 17th century until the beginning of the 19th century.

As a result of the Great Northern War (1700-1721), Tartu sustained enormous material and spiritual damage. It is therefore entirely logical that historical publications in Estonia have so far treated the consequences of the Great Northern War for Tartu as an unequivocal disaster. Yet destruction often causes something new to appear, the value of which can only be assessed with critical hindsight. If the Great Northern War and several large fires in the 18th century had not taken place, the urban environment and identity of Tartu would have probably evolved into something very different from what we have now.

After the Great Northern War Tartu rose from the Middle Ages into the Modern Age. The new epoch for Tartu was primarily characterised by openness in every sense of the word: openness to new frontiers, new identity and new people.

Previously enclosed in the old town walls and jealously defending its rights above all others, Tartu now had open architectural planning and increasingly favoured open-mindedness. Destruction of the medieval fortifications during the Great Northern War made Tartu an open city much earlier than it would become fashionable elsewhere in Europe. Tartu’s future was no longer to be a garrison town, either. The Great Northern War created the basis for the emergence of a qualitatively new identity: Tartu as an open and international university town.